

4. Держархів Волинської області, ф. 46, оп. 1 спр. 5031, 10 арк.
5. Держархів Волинської області, ф. 46, оп. 1 спр. 5393, 49 арк.
6. Держархів Рівненської області, ф. 30, оп. 7, спр. 105, 43 арк.
7. Держархів Рівненської області, ф. 30, оп. 20, спр. 22, арк. 53.
8. Держархів Рівненської області, ф. 30, оп. 2, спр. 121, арк. 76.
9. Рівненський обласний краєзнавчий музей, кн. 21463/ 59 III Д12153.
10. Рівненський обласний краєзнавчий музей, кн. 21463/ 13 III Д12107.
11. Кооперативаздоровля на Рівненщині // Новий час (Львів). – 1937. – 20 берез. – № 61.
12. Замітка // Новий час (Львів). – 1937. – 2 квіт. – № 72.
13. Переходько Н. М. Медичне обслуговування населення м. Рівного (1921–1939) // Н. М. Переходько // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, 2009. – Вип. 16. – С. 175–177.
14. Шпізель Р. Медики Острога: іст.-біогр.-бібліогр. дослідж. / Р. Шпізель. – Острог, 2004. – 302 с.
15. Przewodnik po VIII targach Wolyńskich w Równem 12–26. IX. 1937r. Wydawnictwo agencji wschodniej codziennej gazety handlowej. – Warszawa, 1937. – S. 7–81.
16. Apteki ubogim // Echo Rówińskie (Równe). – 1927. – 3 kwietnia. – № 159.
17. Wolyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych, dotyczących województwa Wolyńskiego / pod red. S. Witkowskiego i S. Landy. – Łuck, 1939. – 65s.

УДК 94(477)«1941–1944»

С. Іванов

ОСВІТА НА ВОЛИНІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 РР.)

У статті проаналізовано становище освіти на Волині в роки німецької окупації. Виокремлено основні аспекти німецької окупаційної політики в освітній галузі. Показано вплив на неї нацистської ідеології та воєнних подій.

Ключові слова: освіта, Волинь, німецька окупація, відділи освіти, народні школи, фахові школи, фольксдойче.
The article analyzes the state of education on Volyn' during the German occupation. Highlighted the main aspects of the German occupation policy in the sphere of education. Shows the effect on her of Nazi ideology and military events.

Keywords: education, Volyn', German occupation, education departments, public schools, vocational schools, Volksdeutsche.

Характерною рисою німецького окупаційного режиму було його яскраво виражене ідеологічне забарвлення. Дуже чітко це проявлялося в освітній галузі, яка вважалася одним головних засобів впливу на світогляд мешканців окупованих територій. Саме тому дана тема привертала увагу дослідників: В. Гінди, Б. Єржакової, О. Іванова, І. Іванькова, В. Косика, М. Куницького, О. Ленартовича, В. Мисана, А. Нагірняка, Ю. Олійника, В. Шайкана. Позитивно оцінюючи доробок названих дослідників, потрібно зазначити, що дана тематика потребує більш ґрунтовного дослідження на регіональному рівні. Тому, спираючись на архівні матеріали, автор спробував проаналізувати ситуацію в освітній галузі в роки німецької окупації на прикладі Волині.

Враховуючи расову теорію націонал-соціалізму, політика гітлерівців у галузі освіти на тимчасово окупованій території України мала на меті фашизацію та онімечення. Німці зовсім не збирались всерйоз перейматися інтелектуальними запитам населення. Про пріоритети шкільної політики окупаційної влади, свідчить стенограма висловлювань Гітлера у Вольфшанце (Східна Пруссія): «Якщо ми будемо навчати росіян, українців і киргизів читати і писати, то згодом це обернеться проти нас. Не можна, щоб вони знали більше, ніж значення дорожніх знаків. Широком масам рабів буде надане благодіяння бути неписьменними» [26].

Рейхсфюрер СС Генріх Гімлер в одному з документів стосовно освіти наголошував: «Для ненімецького населення на Сході не повинно бути ніяких шкіл, окрім чотирикласної початкової школи. Вміння читати я вважаю необов'язковим. Щорічно повинна проводитися фільтрація дітей у віці від 6 до 10 років для відбору повноцінних і неповноцінних дітей» [6, с. 698]. М. Борман наголошував: «Ми не хочемо, щоб вони [слов'яни] були освіченими. Достатньо, якщо вони будуть вміти рахувати до ста. Такі недоумки будуть кориснішими для нас» [27, с. 213]. Е. Кох вважав, що навіть трикласні школи даватимуть українцям занадто високу освіту [21, с. 575].

Дещо іншого погляду у питаннях освіти дотримувались міністр східних територій А. Розенберг і генерал-комісар Волині-Поділля Г. Шене. Необхідно зазначити, що й вони не були захисниками культури й освіти, однак вважали, що ліберальна політика стосовно окупованого населення дасть можливість у майбутньому ефективніше його експлуатувати [6, с. 698].

У початковий період окупації органи української допоміжної адміністрації з ентузіазмом взялися за відновлення закладів освіти, сподіваючись на сприяння німців. Наприклад при школі № 2 м. Рівного було відкрито місячні курси українознавства. Особлива увага на них приділялась українській мові та літературі, історії України, географії України та німецькій мові [25, с. 134]. У листопаді 1941 р. у місті було відкрито державну гімназію ім. Т. Шевченка. Її педагогічний склад намагався залучати учнів до громадської діяльності. Зокрема, при навчальному закладі функціонували гуртки українознавства, драматичний, хоровий та спортивний [1].

Проте, ревно виконуючи розпорядження фюрера, Е. Кох перешкоджав розвитку соціокультурної сфери. Відсутність на території рейхскомісаріату «Україна» єдиної координуючої структури ускладнювало відновлення освітніх закладів. Усе залежало від ініціатив допоміжних органів управління та нечисленних громадських організацій [32, с. 782].

До того ж, між відомствами Е. Коха та А. Розенберга розгорнулася гостра боротьба у питаннях освітньої політики. У 1942 р. рейхсміністерство східних окупованих територій видало директиви про створення системи шкільної освіти в Україні. Згідно з ними планувалося впровадження семирічної шкільної освіти з наступним трирічним навчанням у технікумі. Е. Кох намагався звести нанівещь директиви А. Розенберга. Згідно з указами рейхскомісара усі школи, крім чотирирічних народних, повинні були припинити своє існування. Крім того, німецькі чиновники на місцях дуже часто по різному розуміли поставлені перед ними завдання [19, с. 63–84].

Проте в одному усі німецькі чиновники були єдині: всі вони вважали, що освіта на окупованих територіях повинна мати чітку антирадянську спрямованість. Наприклад, на зборах учителів у Костополі у липні 1942 р. місцевий гебітскомісар Ленерт нагадував вчителям, що їх головне завдання полягає у «поборюванні спільного ворога – жидо-більшевизму» [2].

Діяльність освітніх установ стала відбуватися під цілковитим контролем і за активного втручання окупаційної влади. При генералкомісаріатах, обласних, районних, сільських управах були утворені відділи освіти. Контроль за виконанням розпоряджень і наказів покладался на штат шкільних інспекторів при відділах освіти [38, с. 212]. До головних завдань шкільних відділів належали: організація шкіл і придбання приміщень для них; забезпечення навчальних закладів паливом та електроенергією; затвердження шкільних бюджетів; організація бібліотек та читалень; підбір вчительських кадрів; організація курсів для неписьмених; опіка над культурно-історичними пам'ятками [14, арк. 2].

Навчальні заклади Волині в роки окупації були представлені народними школами (початкова освіта), дворічними підготовчими школами (забезпечували неповну середню освіту та попередню професійну підготовку), а також трирічними середніми професійними школами, училищами та технікумами різних напрямків. Доволі часто при технікумах та інших середніх спеціальних закладах створювалися короткотермінові курси, на яких здійснювалася підготовка споріднених, але менш кваліфікованих категорій спеціалістів. Негативне ставлення нацистів до гуманітарної освіти призвело до закриття педагогічних навчальних закладів. Офіційно, вони продовжували існувати, але жодного студента вже не мали. Всі ці зміни призвели до остаточного руйнування радянської системи освіти [23, с. 115–116].

При відкритті народних шкіл вводився ряд обмежень (наявність необхідного палива після покриття потреб вермахту та цивільних німецьких службових інституцій, відсутність загрози поширення інфекційних хвороб, наявність достатньої кількості учителів, політично благонадійних та спеціально підготовлених, відсутність потреби використання шкільних будинків для інших цілей). Вводилося обмеження кількості вчителів – один учитель на 50 учнів [24, с. 284; 37, арк. 1–4]. Норма їх виробітку повинна була складати не менш як 30 годин щотижнево [11, арк. 16]. Педагоги, які співпрацювали з комуністичною партією, звільнялися. Навчання обмежувалося читанням, письмом, рахуванням, фізкультурою, іграми, виробничою і ручною працею. Мова навчання

була українською [24, с. 284]. Головним завданням народних шкіл була елементарна підготовка майбутніх робітників та ремісників. Загалом, порівняно із довоєнним часом кількість навчальних закладів значно скоротилася [32, с. 783].

Зобов'язаними навчатися в народних школах вважалися діти, які народилися в період від 1 січня 1928 р. до 31 грудня 1933 р. включно. Старших дітей дозволялося приймати на навчання тільки за умови, якщо вони вже навчалися, але ще не закінчили школу, а також за наявності для них місця в навчальному закладі [26, с. 213]. Нерідко учнів у примусовому порядку використовували на різноманітних роботах. Так, влітку 1942 р. генерал-комісар Волині і Поділля Г. Шене наказав залучити до сільськогосподарських робіт дітей віком від 10 років [17, арк. 115].

Передбачалося, що шкільні класи будуть нараховувати від 40 до 60 осіб [11, спр. 16]. Проте, більшість навчальних закладів залишалася не укомплектованими. Така ситуація зберігалася протягом усього періоду окупації. Наприклад, у Костопільській окрузі в 1942 р. через нестачу учнів довелося закрити 3 школи [13, арк. 8].

Великою проблемою у справі формування шкільної системи була недостатня кількість придатних для навчального процесу приміщень. Будинки середніх шкіл і в меншій мірі народних використовувались для розквартирування військових [19, с. 88].

Напередодні відкриття навчальних закладів кожен директор школи отримував від відділу освіти розпорядження і рекомендації про те, як слід оформити шкільне приміщення, причому в кожному окрузі вони були різними. Щоб засвідчити лояльність до німецької влади, навчальні заклади повинні були придбати портрети А. Гітлера. Вони мали вивішуватися у центрі приміщення [5, с. 100].

Для вчителів запроваджувалися спеціальні курси з перепідготовки, при яких працював особливий робітник з відділу пропаганди збройних сил. По закінченні курсів вчитель повинен був здати іспит. Проте, через брак персоналу, він відбувався не завжди.

Нестача педагогічних кадрів викликала занепокоєння у діячів освіти, культури та церкви. Зважаючи на це, у 16 вересня 1941 р. у Луцьку відкрилась чотирирічна вчительська семінарія, яка давала середню закінчену педагогічну освіту. Для вступу потрібно було подати заяву з першим внеском розміром у 3 марки, метрику, свідоцтво про освіту, забор'язання батьків або опікунів про оплату [9, арк. 32].

Шкільні проблеми обговорювалися 17 березня 1942 р. на зібранні Волинської християнської церковної ради у Рівному. Піднімалося питання про недостатню кількість вчителів. Для вирішення цієї проблеми пропонувалося організувати спеціальні семінари в Острозі, Кременці, Луцьку та Ковелі [19, с. 101]. Шеститижневі вчительські курси у існували м. Любимшеві. На них готували педагогів для Камінь-Каширської округи. На них одночасно навчалось 100 осіб [28, с. 147; 34]. 1 жовтня 1941 р. було відкрито вчительську семінарію у Ковелі [36].

Вчительська праця в роки німецької окупації винагороджувалася зарплатнею. Зарплатня педагогам нараховувалася відповідно до розроблених норм, що встановлювали ставки вчителям народних, середніх та фахових (професійних училищ) шкіл [25, с. 138]. Так, залежно від кваліфікації, вчитель народної школи отримував в середньому 450–600 крб., а вчитель середньої – 600–750 крб. Зарплатня директора середньої школи становила 800 крб., а директора фахової школи – 400 крб. Крім того, запроваджувалася система надбавок у вигляді пунктів (1 пункт – 50 крб.). Надбавка давалася за стаж, вищу освіту, керівництво класом, завідування бібліотекою або кабінетом, додаткові уроки, участь у педагогічній раді. Вона коливалася у межах від 25 до 150 крб. [16, арк. 5].

Особливу увагу нацисти звертали на сільських вчителів. За їх задумом, окрім шкільної роботи вони повинні були пропагувати серед населення нацистські ідеї, викривати більшовицьку пропаганду. Фактично німці прагнули використати вплив учителів на селян у боротьбі з партизанами, які були репрезентантами радянської влади на окупованих землях [7, с. 68].

Окупаційна влада заборонила використовувати запроваджені за радянської влади навчальні плани, підручники, учнівські та викладацькі бібліотеки [24, с. 284]. Характерним тут є розпорядження рівненського гебітскомісара В. Беєра: «Провести остаточну інвентаризацію маючихся книжок. Відокремити всю советську та жидівську літературу, яка заборонена. Коли тільки скінчиться відокремлення, треба повідомити мене» [15, арк. 12]. Воля гебітскомісара була негайно виконана органами допоміжної адміністрації. Так, керівник шкільного відділу міської управи м. Рівного видав наказав директорам міських шкіл негайно вилучити усю радянську літературу [17, арк. 38].

Цензурі підлягала й художня література як шкільної програми, так і поза нею. Збереглося чимало списків «небажаної советської художньої літератури». До них були занесені прізвища письменників і поетів Миколи Бажана, Івана Гончаренка, Володимира Сосюри, Максима Рильського, Павла Тичини, Наталі Забіли та багатьох інших — всього 36 осіб. До категорії небажаних «українсько-жидівських письменників» були зараховані понад 30 авторів (серед них – відомий письменник Шолом Алейхем) [38, с. 213–214].

В умовах війни підручників катастрофічно не вистачало. Особливо це стосувалося тих предметів, які були новими – релігія, історія України, географія України. Проблему намагалися вирішити за рахунок перевидання посібників, які свого часу написали М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич [25, с. 140]. Дуже часто вони замінювалися українськими дитячими часописами. Наприклад, педагоги Шепетівки випускали «Листок школяра». У Кам'янець-Подільському гебіті група вчителів видрукувала «Буквар» для першокласників. Він був написаний у німецькому дусі, а його сторінки рясніли фотографіями та біографіями лідерів Третього рейху [28, с. 145]. Замість підручників також використовували дитячі часописи «Українська дитина» (Костопіль) та «Орленя» (Рівне) [22, с. 2].

При викладанні історії України наголошувалося на визначальній ролі німців в українській історії. Наприклад, газета «Дойче Україне-Цайтунг» пропонувала поширювати думку, що українські утворилися зі скіфських та слов'янських племен під сильними германськими впливами, а їх консолідація відбулася завдяки вестготській верхівці [12, арк. 29 зв.]. У 1942 р. у генеральному окрузі «Житомир» викладання історії України у 3–4 класах зовсім припинилося [5, с. 104–105].

В усіх українських народних школах як обов'язкову навчальну дисципліну запроваджували німецьку мову. Нацисти наголошували, що «німецькій мові, як мові давно вже світового значення і як мові народу, приятного українському народові, відводити в школах належне місце». Кожна дитина, яка досягла 12 років, обов'язково мусила вивчати мову нової влади.

Поряд з нововведеними предметами, учні в школах продовжували вивчати українську мову та літературу, каліграфію, арифметику, алгебру, геометрію, природознавство, географію, фізику, хімію, співи, малювання, креслення та фізкультуру. Навчальні програми як нових предметів, так і тих, що викладалися раніше, обов'язково проходили цензуру в адміністрації гебітскомісаріатів. Таким чином, не педагоги, а чиновники цивільної влади у навчальних програмах вказували на обсяг знань і умінь учнів із певних дисциплін [28, с. 145].

Окупаційна влада значну увагу приділяла учнівській дисципліні. Про це у своїх зверненнях до директорів навчальних закладів постійно наголошували керівники шкільних відділів різних округ: «Ужити усіх можливих заходів для покращення поведінки учнів у школі та поза школою. Керівники класів та окремі вчителі забор'язуються провести бесіди на тему поведінки учнів та обережного відношення до державного та приватного майна» [17, арк. 52].

Про ставлення німців до шкільної освіти згадував вчитель В. Коблянський, який під час окупації працював в одній зі шкіл Мізоцького району: «По селах і містах було знесено 5–7 та старші класи. Всі радянські шкільні підручники наказали задати в район. Нових підручників не прислали. Не було також жодних навчальних приладів. Багате навчальне приладдя розбазарювали і крали самі люди. Директори по школах змінювалися щось кілька місяців. Вчителі покидали службу через те, що не було з чого жити. Місячної платні у від 300 до 500 крб. зовсім не вистачало на прохарчування. Гроші не мали жодного курсу. Учителі просили у батьків дітей хліба. Багато вчителів з таких причин переходили до міст на іншу працю» [18, арк. 40]. За словами рівненського вчителя В. Кобалевського «усі школи міста німці перетворили в казарми. В казарми вони перетворили прекрасну будівлю педінституту. Вчителі, яким вдалося уникнути фізичного знищення, вимушені були стати чорноробами, декваліфікуватись та вести жалюгідне існування. Особисто мені довелося піти на роботу у слюсарну майстерню, власником якої був німець Едуард Нейман. Як і інші робітники майстерні, я на собі відчув усю важкість німецької експлуатації [31, с. 6].»

До того ж, школи були для нацистів джерелом дармової робочої сили. Це підтверджує у своїх спогадах рівнянин Валентин Логвис. За його словами, під час уроків час від часу проводили облави задля набору робочої сили для Німеччини. Самого очевидця від такої долі врятувала випадковість: під час облави його просто не було у школі [30, арк. 2].

В силу того, як ситуація на фронті змінювалася не на користь німців, вони все більше виявляли свою зацікавленість у відновленні певних галузей української культури (освіти, науки, театрального мистецтва, кінематографії) у своїх інтересах. Ймовірно, якби на Східному фронті для німців події розгорталися добре, жодних заходів у даній царині не було б зроблено.

Наприклад, відновити мережу професійних навчальних закладів окупантів змусила гостра нестача кваліфікованих робітників у господарстві. У 1942 р. пріоритетного значення набула організація сільськогосподарських шкіл, кошти на їх відкриття та організацію, на відміну від вузів гуманітарного нахилу, виділялися окупаційною владою регулярно. Кожен гебітскомісар, в гебіті якого діяла відповідна школа, щомісяця доповідав про стан навчання в ній генеральному комісару округу [6, с. 698].

Навчання у фахових школах було платним (від 200 до 500 карбованців) [28, с. 148]. До них приймалися юнаки віком 15–18 років, які мали неповну середню освіту або закінчили 4 класи колишньої польської гімназії. У вступну комісію вони подавали автобіографію, свідчення про освіту, свідчення про народження, медичну довідку, 2 фотокартки. При вступі здавалися такі іспити: українська мова (письмово), алгебра і геометрія (усно), фізика (усно) [9, арк. 197; 33]. Загалом, система даних навчальних закладів була доволі розгалуженою. Так, у Рівному функціонувало 5 фахових шкіл, де навчалася понад 1000 учнів, середня технічна школа, музична та домашнього господарства. Дві технічно–механічних школи працювали на Сарненщині [28, с. 148].

Гостро відчувалася нестача медпরিцивників. Зважаючи на це, допоміжна українська адміністрація змушена була відкривати курси для їх підготовки. Наприклад, при шкільному відділі у Рівному було організовано школу сестер–акушерок. У січні 1943 р. вона видала 30 перших дипломів [4]. У Ковелі існували аптекарські курси [35]. 30 червня 1942 р. у Луцьку в будинку міської гімназії по було відкрито курс для фармацевтів–практикантів, який тривав з 1 липня по 31 серпня 1942 р. і був безкоштовним (лише при вступі потрібно було внести 10 крб.). Усі курсанти забезпечувались гуртожитком. Вони повинні були щоденно проходити практику в аптеках по 2–3 години, вміти користуватися українськими та радянськими підручниками з фармацевтики, а також фармацевтичними довідниками [10, арк. 3–6].

У Дубно був створений музичний інститут ім. М. Леонтовича. Проте він не був вищим навчальним закладом, а являв собою щось на зразок сучасного музучилища. Інститут діяв доволі успішно, що зумовлювалось сприянням німецької влади, яка полюбляла музичні концерти. Наприклад, у 1942 р. духовий оркестр даного навчального закладу на прохання дубенського гебітскомісара Брокса здійснив турне округою [3].

Ось що згадував про фахові навчальні заклади житель Рівного В. Кулій: «У Рівному існували гуманітарна та математична школа (гімназія). У листопаді 1941 р. їх закрили. Потім були створені бухгалтерська та технічна школи. Я навіть навчався в останній. Знаходилась вона поблизу сучасної пожежної частини. Ці навчальні заклади проіснували до Нового року. Потім почали відкривати кравецькі школи та електрошколи (у такій навчався я). Взагалі німці не давали вчитися. До того ж, часто батьки побоювалися, що дітей вивезуть у Німеччину» [29, арк. 3].

Робота навчальних закладів проходила у складних умовах: не було достатньої матеріально–технічної бази та кадрів. Наказом від 21 січня 1942 р. всі навчальні заклади в рейхскомісаріаті «Україна» закривалися. Персонал навчальних закладів звільнявся з роботи, а нове працевлаштування викладачів було пов'язано із детальною перевіркою їх політичної благонадійності. Подальша робота здійснювалася під пильним наглядом [24, с. 284]. 22 жовтня 1942 р. Е. Кох заборонив навчання усім особам, старшим 15 років [28, с. 148–149].

Ці розпорядження викликали невдоволення А. Розенберга. На його думку, в міських районах повинні були існувати навчальні заклади для підготовки фахівців ремісничих, технічних, адміністративних професій, необхідних Німеччині. 23 лютого 1943 р. Розенберг вислав райхскомісарам новий декрет, згідно з яким передбачалося відкрити, окрім чотирикласних народних шкіл, також трикласні середні, фахові професійні та вищі навчальні заклади. Проте все це залишалось на папері. Максимум, що було зроблено за наказами генеральних комісарів, – це підготовка приміщень та реєстрація студентів. Це можна пояснити кількома причинами: браком часу в зв'язку з наближенням лінії фронту; перебуванням у приміщеннях навчальних закладів німецьких воєнків через збільшення військового контингенту в містах; острахом генерал–комісарів перед Е. Кохом, який забороняв виконувати накази А. Розенберга, що торкалися освітньої сфери. Це призводило до того, що генеральні комісари взагалі не бажали займатися справою українського шкільництва, вважаючи її політично небезпечною. Гебітскомісари також часто не дотримувалися наказів та директив вищих німецьких інстанцій. Вони, як правило, вважали себе повноправними господарями своїх округ і дозволяли собі певні відхилення від «генеральної лінії» [7, с. 70–71].

Варто зазначити, що на території Волині під час окупації існували також приватні навчальні заклади. Так, у Луцьку існувала восьмирічна українська гімназія. Навчання в ній тривало вісім років. При вступі подавалися шкільне свідчення та документ про народження. При гімназії існував інтернат [9, арк. 191].

Саме в культурно–освітній сфері найяскравіше проявився расово зумовлений підхід внутрішньої політики нацизму на окупованій території. Імперські інструкції місцевим партійним чиновникам підкреслювали особливу історичну місію Німеччини в долях сотень тисяч фольксдойче України. Вони вимагали від кожної місцевої установи проявів привітності та уваги до етнічних німців [20, с. 90].

Забезпечуючи умови для виховання фольксдойче, нова адміністрація ухвалила постанову «Про обов'язкове навчання в народних школах дітей німецької національності, що мешкають в окупованих східних областях». Відповідно до її вимог діти німецького походження підлягали загальному обов'язковому навчанню, термін якого становив вісім років. Досить суворим було покарання батьків за порушення постанови – штраф 150 рейхсмарок чи навіть арешт. На території Волині велика школа для фольксдойче існувала у Новоград–Волинському (відкрита у вересні 1941 р.).

Головним завданням учнів у школах вважалося виховання молоді так, щоб «якнайшвидше пробудити в ній стару спадковість крові» – тобто відчуття приналежності до німецької нації, яке за часів більшовицького режиму було значно пригніченим. Шкільне навчання дітей фольксдойче підкріплювалося відповідною ідеологічною та військовою підготовкою у таборах націонал–соціалістичної партії. Наставниками в них були унтер–офіцери вермахту та досвідчені керівники «Гітлерюгенду», які мали фронтний досвід [8].

У сільській місцевості відкриття суто німецьких шкіл ускладнювалося малою кількістю дітей німецького походження. Учителів так само бракувало, хоча подекуди організувалися 4–тижневі курси перекваліфікації для німецьких викладачів. Не забули й про фольксдойче–сиріт. Наприклад, у Звягелі для них був організований сиротинець із окремим продовольчим забезпеченням [20, с. 90].

Отже, освіта в першу чергу розглядалася окупантами як засіб ідеологічного впливу на населення. Якщо в перші дні окупації частина інтелігенції ще мала якісь ілюзії щодо розвитку освітньої галузі, то згодом вони розвіялися. Створені гітлерівцями народні школи давали лише мінімальні знання та повинні були виховувати у дітей відданість Німеччині та формувати у них негативне сприйняття радянського минулого. Все це ускладнювалось чинниками матеріального характеру – нестачею приміщень, коштів та підручників. Негативно позначалося на освіті і постійне протистояння між чиновниками, в першу чергу Е. Кохом та А. Розенбергом.

Невдачі на фронті змусили нацистів відкривати фахові школи, які готували спеціалістів, необхідних німецькій економіці. На Волині існувала доволі розгалужена мережа даних навчальних закладів.

Значні переваги над іншими категоріями населення мали фольксдойче. Для них були створені окремі народні та фахові школи. Проте і тут не обійшлося без проблем, які були викликані недостатньою кількістю учнів німецького походження.

Джерела та література

1. Волинь. – 1941. – 23 листопада. – С. 4.
2. Волинь. – 1942. – 23 липня. – С. 3.
3. Волинь. – 1942. – 13 серпня. – С. 4.
4. Волинь. – 1943. – 28 січня. – С. 3.
5. Гінда В. Відкриття шкіл та організація навчально–виховного процесу в генеральному окрузі «Житомир» (1941–1944 рр.) / В. Гінда // Сторінки воєнної історії України. – К.: Ін–т історії України НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 98–106.
6. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації / В. Гінда // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. – К.: Наукова думка, 2010. – Кн. I. – С. 697–732.

7. Гінда В. Освітня політика нацистів в райхскомісаріаті «Україна» / В. Гінда // Сторінки воєнної історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – Вип. 15. – С. 62–74.
8. Гінда В. Освітня політика стосовно «фольксдойче» в рейхскомісаріаті «Україна» / В. Гінда. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2009_15/osvitnya%20polituka.pdf.
9. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл., ф. Р–1, оп. 1, спр. 16, 198 арк.
10. Держархів Волинської обл., ф. Р–2, оп. 1, спр. 34, 8 арк.
11. Держархів Волинської обл., ф. Р–87, оп. 1, спр. 12, 40 арк.
12. Держархів Волинської обл., ф. Р–1021, оп. 1, спр. 4, 67 арк.
13. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. Р–23, оп. 1, спр. 2, 18 арк.
14. Держархів Рівненської обл., ф. Р–33, оп. 1, спр. 3, 48 арк.
15. Держархів Рівненської обл., ф. Р–33, оп. 1, спр. 9, 218 арк.
16. Держархів Рівненської обл., ф. Р–33, оп. 2, спр. 1, 42 арк.
17. Держархів Рівненської обл., ф. Р–33, оп. 2, спр. 22, 135 арк.
18. Держархів Рівненської обл., ф. Р–534, оп. 1, спр. 3, 213 арк.
19. Єржакова Б. Шкільна політика та шкільна справа в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944) у світлі німецьких документів / Б. Єржакова. – К.: Наукова думка, 2008. – 272 с.
20. Іванов О. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / О. Іванов, І. Іваньков // Український історичний журнал. – Київ: К.: Ін-т історії НАН України, 2005. – №3. – С. 83–95.
21. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів: НТШ 1993. – 660 с.
22. Костопільські вісті. – 1942. – 15 липня. – С. 2.
23. Куницький М. Статус місцевого населення рейхскомісаріату «Україна»: освітня зріз / М. Куницький // Сторінки воєнної історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – Вип. 16. – С. 113–123.
24. Ленартович О. Політика німецької окупаційної влади на Волині в роки Другої світової війни та засоби її реалізації / О. Ленартович // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки — № 22, 2009. — С. 279–287.
25. Мисан В. Організація шкільної освіти в роки нацистської окупації (на прикладі функціонування школи № 2 міста Рівного) / В. Мисан // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 6. – С. 133–144.
26. Нагірняк А. Освітня політика німецької окупаційної військової влади на території західної України / А. Нагірняк. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10904/1/36.pdf>.
27. Нюрнберзький процес: збірник матеріалів в 8-ми томах. – М.: Юридическая литература, 1996. – Т. 6. – 528 с.
28. Олійник Ю. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь–Поділля» (1941–1944) / Ю. Олійник, О. Завальнюк. – Хмельницький: Поліграфіст–2, 2012. – 320 с.
29. Особистий архів автора, спогади Володимира Кулія (записані у м. Рівне 21 травня 2013 р.), 3 арк.
30. Особистий архів автора, спогади Валентина Логвиса (записані у м. Рівне 12 жовтня 2012 р.), 3 арк.
31. Сообщение Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков о разрушениях, грабежах и злодеяниях злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников в городке Ровно и Ровенской области. – Б. м.: ОГИЗ; Госполитиздат, 1944. – 14 с.
32. Україна: політична історія. XX – поч. XXI ст. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028с.
33. Український голос. – 1941. – 6 жовтня. – С. 6.
34. Український голос. – 1942. – 13 серпня. – С. 4.
35. Український голос. – 1942. – 20 серпня. – С. 4.
36. Український голос. – 1942. – 17 вересня. – С. 4.
37. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 57, оп. 4, спр. 108, 37 арк.
38. Шайкан В. Українська освіта в добу гітлерівської окупації як засіб ідеологічного протистояння (за матеріалами вітчизняних архівосховищ) / В. Шайкан // Сторінки воєнної історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 211–217.

УДК 94 (477.82-2) «1941/1944»: 35.07

Б. Зек

УКРАЇНЬСЬКА ДОПОМІЖНА АДМІНІСТРАЦІЯ ЛУЦЬКА У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Стаття розповідає про формування органів української допоміжної адміністрації Луцька у період нацистської окупації 1941–1944 рр. Автор звертає головну увагу на луцьку міську управу та посадників, які її очолювали. У роботі показаний внесок ОУН у процес створення української адміністрації. Автор порушує питання взаємин між обласною і міською управами Луцька з одного боку і німецькою владою з іншого.

Ключові слова: Луцьк, окупація, управа, посадник, адміністрація.

Ukrainian subsidiary administration Lutsk during the Nazi occupation. The article talks about subsidiary the Ukrainian administration Lutsk during the Nazi occupation of 1941–1944 years. The author pays special attention to Lutsk city council and burgomasters which it led. In research show the contribution of the OUN in the process of creating Ukrainian administration. The author raises the question of the relationship between regional council and Lutsk city council and the German authorities.

Keywords: Lutsk, occupation, council, burgomaster, administration.

Постановка наукової проблеми. Питання створення і функціонування органів українського управління часів нацистської окупації продовжує зберігати свою актуальність. Тим більше, коли мова йде про регіональний аспект. Не вирішеною залишається проблема розподілу повноважень, компетенції і відносин між різними органами українського управління з одного боку, і німецькими окупаційними органами влади з іншого. Істориків продовжують також цікавити політичні орієнтири і менталітет українських службовців у часи окупації. Більше того, не визначено залишається навіть сама назва місцевих органів управління. Інколи історики їх називають «органами місцевого самоуправління» або ж «українськими допоміжними органами влади» [2, с. 343]. Автор цієї статті буде вживати термін «українська допоміжна адміністрація» з огляду на те, що саме так у загальному було названо органи українського управління в окупаційній газеті «Український голос» за 18 червня 1942 р. [38, с. 2].

Аналіз досліджень та публікацій. Систему органів управління у роки німецької окупації досліджували В. Косик [23], О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина [2] та ряд інших вчених. Безпосередньо нацистському окупаційному режиму на території Волині присвячені роботи Ю. Олійника, О. Завальнюка [30], С. Іванова [21]. Про вплив ОУН на організацію української допоміжної адміністрації на Волині у своїй монографії звертає увагу і О. Ленартович [24].

Метою дослідження є висвітлення процесу становлення органів української допоміжної адміністрації Луцька періоду німецької окупації 1941–1944 рр.

Виклад основного матеріалу. Обласний центр Волинської області – Луцьк, був окупований вже 25 червня 1941 р. [23, с. 106]. Місто опинилося під контролем військового управління – ортскомендатури, яка розташувалась на вул. Сенкевича. Її очолював польовий комендант підполковник Гойк [13, арк. 5], який 2 липня 1941 р. призначив посадником Луцька інженера Миколу Єлісеєвича Єрмоласва [8, арк. 35; 18, арк. 3 зв.]. Разом із тим, якщо вірити свідченням С. Мазурця, на початку окупації комендантом Луцька був Микола Якимчук (псевдо «Василь», «Данило», «Микола Колтонюк»). Ймовірно, тут мається на увазі період 26 червня – 1 липня 1941 р. [27, с. 53–54].

Уже на той час в місті відкрито діяла ОУН. Підтвердженням цього є дані Поліції безпеки і СД від 17 липня 1941 р. про те, що в Луцьку була проведена демонстрація у підтримку Акту 30 червня 1941 р. [36, с. 378]. Окрім того, відповідно до звіту шефа Поліції безпеки і СД від 9 вересня 1941 р. під час панахиди по жертвах більшовизму у Луцьку відбулась прилюдна присяга Бандері [26, с. 181]. Швидше за все тут мається на увазі 24 серпня 1941 р., коли пройшло освячення могил розстріляних в'язнів луцької тюрми [3, с. 100–101].

У цьому плані цікавими є також спогади Богдана Коха. Він стверджує, що 25 червня 1941 р. його старший брат Юрій прибув до Луцька разом із С. Бандерою, Я. Стецьком і М. Лебедем. Після трьохгодинного відпочинку троє гостей вирушили до Львова, а Ю. Кох залишився в місті, обійняв посаду референта пропаганди в обласній управі і 19 липня 1941 р. організував проголошення Акту незалежності [19, с. 3]. До речі його батько Анатолій Кох став начальником господарського відділу тієї ж управи [14, арк. 6].